

GLANT TIBOR

HIDEGHÁBORÚ VAGY BIRODALOMÉPÍTÉS?

ELNÖKI DOKTRÍNÁK ÉS PARADIGMAVÁLTÁSOK AZ AMERIKAI KÜLPOLITIKÁBAN 1945 UTÁN

Amerika évszázada című írásában Henry Luce az „elzárkózás kontra nemzetközi (katonai-politikai) szerepvállalás” vitában foglalt állást 1941 februárjában, és vezércikke csak a későbbi fejlemények eredményeként (utólag) vált „prófécivé”. 1941-ben elképzelhetetlennek tűnt, hogy az Egyesült Államok 75 év múlva a világ egyedüli szuperhatalma lesz majd, ez ma viszont már vitathatatlan tény. Ebben a tanulmányban ennek a történelmi perspektívában nézve villámgyors birodalomépítésnek a retorikai és politikai kulcselemeit tekintjük át az elnöki doktrínák és a külpolitikai paradigmaváltások segítségével.

1988 májusában Reagan elnök Gorbacsovval tárgyalt Moszkvában. A csúcstalálkozó legfontosabb hozadéka a közép-hatótávolságú atomfegyverek részleges korlátozásáról szóló egyezmény (INF) aláírása volt.

1941 februárjában írt vezércik-
kében Henry Luce szen-
vedélyesen érvelt az Amerikai Egyesült
Államok nagyobb nemzetközi szerep-
vállalása mellett, ami akkor és ott a
második világháborúba való belépést
jelentette a szövetségesek oldalán.
Luce a *Time*, a *Life* és a *Fortune* maga-
zinok tulajdonos-kiadója volt, így az
Amerika évszázada című cikk valami-
lyen formában a művelt amerikaiak
többségéhez eljutott. A szerző alapté-
zise Amerika különlegessége és az
ezzel járó morális kötelezettség felvál-
lása volt. Érvelése szerint az Egyesült
Államok csak kedvező nemzetközi kör-
nyezetben fejlődhet tovább töretlenül,
és ezért – bár nem lehet a világ csend-
őre – erkölcsi kötelessége ezt a ked-
vező nemzetközi környezetet akár ka-
tonai erővel is biztosítani.

AZ AMERIKAI KIVÉTELESSÉG

Ahogy azt Peterecz Zoltán is bemu-
tatta magyar nyelvű munkájában (*A ki-
vételes Amerika*, 2016), a kivételesség
narratívája 1941-ben nem volt új ke-
letű, ám kivételes (nemzeti) magabiz-
tosságról tanúskodott, hiszen az Egye-
sült Államoknak – 1917-hez hason-
lóan – nem volt bevethető szárazföldi
hadserege. Luce valójában az „elzárkó-
zás kontra nemzetközi (katonai-politi-
kai) szerepvállalás” vitában foglalt állást,
és cikke csak a későbbi fejlemények
eredményeként – utólag – vált profécia-
vá. 1941-ben elképzelhetetlennek tűnt
az a ma már megkérdőjelezhetetlen
tétel, hogy az Egyesült Államok 75 év
múlva a világ egyedüli szuperhatalma
lesz. Ebben a tanulmányban ennek a
villámgyors birodalomépítésnek a re-
torikai és politikai kulcselemeit tekint-
jük át, elsősorban az elnöki doktrínák
és a külpolitikai paradigmaváltások se-
gítségével.

A Truman-doktrína (1947) mintá-
jára az amerikai sajtó minden egyes el-
nökhöz próbált hasonló tézist kötni, így
az elnöki doktrínák a Fehér Ház min-
denkori lakóinak legfontosabb retorikai
alapvetéseinek tekinthetők. A „feltar-
tóztatás” stratégiáit bemutató elemzé-
sében John Lewis Gaddis elnökről el-
nökre haladva elemzi végig a retorika
és a valós cselekedetek közti különbsé-
geket, majd a Reagan-korszak kapcsán
úgy érvel, hogy az 1980-as években már
nem a feltartóztatás, hanem a hideghá-
ború konkrét megnyerése volt a cél

(*Strategies of Containment*, 1982, 2. á-
dolg. kiad. 2005).

Az amerikai kivételesség narratívája
a gyarmati korszakra vezethető vissza,
és az 1783-ban létrejött Amerikai Egye-
sült Államok azóta is tudatosan építi
azt tovább. A 19. századi „isteni külde-
tés” (Manifest Destiny) a kontinentális
birodalomépítés hivatalos ideológiájává
vált, míg az „Újvilág” önként felvállalt
toposza az Óvilággal szemben megal-
kotott önkép kulcseleme volt. Ebből a
korszakból származik az első elnöki
doktrína is, melyet James Monroe el-
nök (1817–25) személyéhez kötünk.
(Egyébként csak részben helyesen, hi-
szén a keleti és nyugati félteke elválasz-
tását meghirdető beszédet nem az
elnök, hanem külügyminisztere és
utóda, John Quincy Adams írta.)

Ezt a jól ismert kivételesség narra-
tívát ötvözte egy új, nemzetközi külde-
tés megfogalmazásával Wilson elnök
1917-ben, amikor a Kongresszustól
hadüzenetet kért Németország ellen.
Wilson szerint a világot biztonságossá
kell tenni a demokrácia számára (*„The
world must be made safe for democ-
racy.”*), és ezért a demokratikus álla-
mok (antant) oldalán fegyverrel is
szembe kell szállni az autokrata álla-
mokkal (központi hatalmak). Ugyan-
akkor az Egyesült Államokat „társult
hatalom”-ként definiálta, és világossá
tette, hogy Washington nem vagy csak
részben osztja szövetségesei hadicél-
jait. Az amerikai küldetéstudat (idea-
lizmus) és nemzeti (ön)érdek ettől
fogva megkerülhetetlen elemévé vált
az amerikai külpolitikának.

HIDEGHÁBORÚ VAGY BIRODALOMÉPÍTÉS?

Luce 1941-ben tehát nem egy radikáli-
san új politika mellett érvelt, hanem
azt hangsúlyozta, hogy nem volna sza-
bad újra elkövetni azokat a hibákat,
amelyeket 1917 és 1919 között egyszer
már elkövettek. Akkor ugyanis az Egye-
sült Államok beszállt a háborúba, de a
győzelmet követően nem tudott mű-
ködőképes „Pax Americanát” terem-
teni a békekonferencián. Ezt a nézetet
Roosevelt elnök is osztotta, hiszen
1941 és 1945 között azon ügyködött,
hogy a háború utáni rendezés feltéte-
leit még a háború befejezését megelő-
zően rögzítsék, lehetőleg írott, nem-
zetközi megállapodásokban.

Az ENSZ létrehozása, valamint Jalta
és Bretton Woods azt mutatja, hogy

Franklin Delano Roosevelt sikerrel járt.
Így 1945 őszén, Japán kapitulációját
követően az Egyesült Államok kivéte-
les helyzetben találta magát: nagyobb
súlya volt a világkereskedelemben, va-
lamint katonai és diplomáciai téren,
mint bármely más országnak. 1947
nyarára a döntés is megszületett: az új-
világi nagyhatalom története során
első ízben békeidőben is aktív katonai-
politikai szerepet vállalt nemzetközi
szinten. Az ehhez szükséges belpoliti-
kai megállapodásokat megkötötték
és a kormányzati átalakítást is végre-
hajtották. A legfontosabb belpolitikai
megállapodás – „Vandenberg resolu-
tion”, 1948 – lényege az volt, hogy a hi-
degháborús végső célt nem áldozzák
fel a pártpolitika színpadán: ez közel
negyedszázadon át, egészen 1973-ig ki-
tartott.

Ezzel párhuzamosan sor került a
külügyi-kormányzati struktúra átalakítá-
sára is: 1947-ben létrehozták a CIA-t
és a Nemzetbiztonsági Tanácsot (vala-
mint a főtanácsadói posztot), a kül-
ügyön belül pedig megszervezték a Po-
litikai Tervezőcsoportot (Policy Plan-
ning Staff). Összevonták a haderőne-
mek vezetőit egyetlen testületbe (Joint
Chiefs of Staff: a Vezérkari Főnökök
Egyesített Tanácsa), és egy új védelmi
tárcában (Department of Defense)
egyesítették a korábban külön műkö-
dő tengerészeti és hadügyminisztériumot.
A hidegháború kezdete ezért egybe-
esik a tengerentúli amerikai (világ)bi-
rodalomépítés kezdetével. Az elmúlt
közel 75 évet ennek tükrében kell viz-
gálni és értékelni.

A hidegháború kitörésének okait
elemző történészek közül John Lewis
Gaddis áll legközelebb a valósághoz,
amikor azt írja, hogy a Fehér Ház nem
akart hidegháborút, de katonai-politi-
kai-gazdasági instabilitást még kevésbé
akart a világban. Ebben az új, hideghá-
borús keretben az idealizmus és a nem-
zeti érdek fentebb bemutatott (Wilson-
tól eredő) kettőssége látványosan je-
lent meg, elsősorban a retorikai dimen-
zióban. A konfliktusban valóban két
szuperhatalom – világbirodalom – állt
szemben egymással, de a kölcsönös ka-
tonai elrettentés elvén („Mutually As-
sured Destruction”; röviden és találóan
angolul: MAD, ami örültet jelent) túl
nem voltak egyenlő pozícióban, és soha
nem is mértük őket egyenlő mércével.

A szovjet „béketábor” a vele egyet
nem értőket a „fasiszta amerikai geo-
politika” (később a nyugatnémetek)
ügynökeinek nevezte, és „rothadó ka-

Dwight David Eisenhower (1890–1969), az Amerikai Egyesült Államok 34. elnöke (1953–61). Az „Ike” becenévre hallgató katona és politikus volt a Szövetséges Európai Csapatok egyesített főparancsnoka, a Columbia Egyetem rektora és a NATO főparancsnoka is. Ő vetett véget a koreai háborúnak.

választásának helyét és idejét. Ezért Eisenhower kormánya az aszimmetrikus feltartóztatás mellett tette le a voksát: ha a Szovjetunió lép, a Fehér Ház maga dönti el, kíván-e reagálni, és ha igen, mikor, hogyan és hol.

Ekkor kezdődött a hagyományos és atomfegyverek integrálása az amerikai haderőbe és az ún. predelegáció is. Utóbbi azt jelentette, hogy az elnök előzetesen átadta a jogot atomfegyverek használatáról való döntésre egyes katonai egységek vezetőinek akár abban az esetben is, ha az egységet nem amerikai területen és/vagy nem atomtámadás éri. Egészen Brezsnyev haláláig a későbbi amerikai elnökök feltartóztatási stratégiái ennek a két elvnek valamiféle hibrid változatával írhatóak le. A nyolcvanas években, már George Shultz külügyminisztersége (1982–89) idején jelent meg a hidegháború megnyerésének és a terrorizmus elleni küzdelem fontosságának hangsúlyozása. Ennek oka azonban nem valamelyik elnöki doktrína, hanem az 1979. év két kulcsfontosságú eseménye, melyekre később még visszatérünk.

A hidegháborús valóságban szükségszerűen létező feltartóztatási stratégiákkal ellentétben az elnöki doktrínák a publikus diplomácia és az amerikai sajtó közös politikai termékei. A legismertebb amerikai elnöki doktrínagyártó a 2018 júniusában elhunyt Charles Krauthammer, a *Washington Post* Pulitzer-díjas újságírója volt. A nyilvánvalóan új reagani hidegháborús politikára ő alkalmazta elsőként a „Reagan-doktrína” kifejezést a *Time* magazin 1985. április 1-jei számában. Ezzel lavinát indított el, hiszen korábban az amerikai közbeszédben csak a Truman-doktrína és a Brezsnyev-doktrína kifejezések ragadtak meg.

Ettől fogva az újságírók és a történészek sorra próbálták rekonstruálni a köztes elnökök (Eisenhowertől Carterig) hasonló doktrínáit. A doktrínaláz 1989 után hágott tetőfokára, amikor az újbalos történészek (pl. Walter LaFeber: *The American Age*, 1989) azokat beépítették a hidegháborús történetírásba. Az elnöki doktrínák általában egy-egy

pitalizmusról” meg a „szakadék szélén tántorgó imperializmusról” beszélt. Az Egyesült Államok a „szabad világ” vezetőjeként szólt a „rab nemzetekről”, később a „gonosz birodalmáról”. A szovjet tábor drótkerítéssel és fegyverrel tartotta határain belül saját, jogfosztott, de önként távozni kívánó alattvalóit, míg az Egyesült Államok részben adminisztratív, részben szintén erőszakos eszközökkel igyekezett határain kívül tartani azokat, akik legális vagy illegális úton próbáltak bejutni oda. Az amerikai hidegháborús (külső és belső felhasználásra egyaránt szánt) retorikában ugyanakkor világosan elkülönülnek egymástól a Gaddis által felvázolt

feltartóztatási stratégiák és a sajtó által felkapott elnöki doktrínák.

FELTARTÓZTATÁS ÉS ELNÖKI DOKTRÍNÁK

A Truman-doktrína, majd az azt megerősítő és részben megvalósító NSC-68 a szimmetrikus feltartóztatás elvét hirdette: ahol a szovjetek lépnek, ott Amerika válaszol, ugyanakkora erővel. A republikánusok azonban úgy vélték, ez túl nagy terhet ró az amerikai gazdaságra (Eisenhower és a katonai-ipari komplexum szerepe), és a szovjetek kezébe teszi le a konfliktus meg-

FELTARTÓZTATÁS

A *Foreign Affairs* 1947. júliusi számában jelent meg *A szovjetek viselkedésének forrásai* c. írás „X” aláírással. Már akkor nyílt titok volt, hogy a szerző George F. Kennan korábbi moszkvai amerikai diplomata, aki akkor a külügy Politikai Tervezőosztálya élén állt. Kennan úgy vélte, a szovjet rendszert erős és feloldhatatlan belső ellentmondások terhelik, de nagyhatalmi gőg is motiválja. Ezért az Egyesült Államok feladata az, hogy az akkori határok között tartsa a szovjet rendszert (tehát megakadályozza annak terjeszkedését), akár a megfelelő katonai erő bevetésével is. Ha ezt sikerrel hajtják végre, belső ellentmondásai miatt a rendszer össze fog omlani.

NSC-68

Az amerikai Nemzetbiztonsági Tanács 1950-ben javaslatot készített Truman elnök számára az amerikai hidegháborús szerepvállalás kiterjesztéséről. Eszerint az Egyesült Államok megengedheti magának, hogy békeidőben is hadigazdaságot működtetve szálljon szembe a szovjet táborral (melynek ekkor már Kína is tagja volt). A fegyverkezési verseny felpörgetése mellett javaslatot tett a hidrogénbomba kifejlesztésére, a kommunizmus visszaszorítására („rollback”) és a szövetségesek katonai-pénzügyi támogatására. A dokumentum titkosítását az 1970-es évek közepén véletlenül (!) szüntették meg, és nyilvánosságra hozatala óriási felháborodást váltott ki. Eisenhower elnök búcsúbeszédében éppen emiatt figyelmeztetett arra, hogy az ipari és katonai lobbis bele akar avatkozni a politikai döntéshozatalba.

PREDELEGÁCIÓ

Előzetes elnöki engedély arra, hogy egyes katonai alakulatok vezetői akkor is használhassanak atomfegyvert, ha ezt előzetesen nincs idejük a washingtoni kormányzattal egyeztetni, és ha nem atomtámadás éri őket. Peter J. Roman a *Security Studies* című szakfolyóirat 1998. évi 4. számában megjelent cikkében (*Ike's Hair Trigger*) foglalta össze elsőként a predelegációval kapcsolatos információinkat. Szerinte a folyamat 1953-ban kezdődött, és valamiféle hasonló engedély minden bizonnyal az 1980-as években is érvényben volt. A predelegáció 1962-ben kis híján véletlenszerű atomháborúhoz vezetett, bár erről a politikai döntéshozóknak sejtésük sem volt.

fontos külpolitikai beszédhez köthetőek és ezért kiemelten fontosak az amerikai külpolitika tanulmányozása során, de az elnökök többségére nem a doktrínájuk miatt emlékezünk.

Ha az elnöki doktrínák alapján akar-nánk megírni a hidegháborús amerikai külpolitika történetét, abból egyebek mellett hiányozna a koreai (1950–53) és a vietnámi háború (1941–75) is. Bár a sajtó és a populáris történeti narratívák fordulópontnak próbálják beállítani az elnöki doktrínákat, a huszadik

századi amerikai külpolitikában tör-tént több valós paradigmaváltás többsége nem köthető (és főleg nem kizárólagosan) elnöki doktrínához.

KÜLPOLITIKAI PARADIGMAVÁLTÁSOK

A hidegháborúhoz kapcsolódó első amerikai külpolitikai paradigmaváltást Woodrow Wilson elnök kezdeményezte és az 1917–1920 közti idő-

szakra datáljuk. A Wilson-kutatók között alapvetően konszenzus alakult ki abban, hogy a 14 pont (legalább részben) a lenini bolsevik programra és kihívásra adott, tipikusan amerikai válasz volt. Ezt az ideológiai szembenállást fegyveres konfliktus is követte, hiszen az Egyesült Államok direkt és indirekt módszerekkel is beavatkozott a szovjet–orosz polgárháborúba, természetesen a fehérek oldalán. A békeszerződésről folyó kongresszusi vita (1919), majd a republikánus fordulat

„A háború utáni hosszú időszakot a relatív béke korának nevezni nem őszinte és nem korrekt dolog, mert eltereli a figyelmet arról a rengeteg halálról és szenvedésről, ami a mai napig is tart. Részben azt is elfedi, hogy az Egyesült Államok milyen mértékben járult és járul ma is hozzá a világ militarizálásához és az értelmetlen pusztításhoz 1945 óta, ahelyett hogy megakadályozta volna azt.”

„Mivel ezek a tömegpusztító fegyverek igen félelmetesnek tűntek, végül lépésről lépésre kialakult egy egyre nagyobb jelentőséggel bíró »nukleáris tabu«: az a gondolkodás, hogy ne te-

AZ AMERIKAI BIRODALOMÉPÍTÉS

Szemle: John W. Dower: *The Violent American Century. War and Terror since World War II (Amerika erőszakos évszázada. Háború és terror a második világháború óta)*. Chicago, Haymarket Books, 2017

John Dower Pulitzer-díjas amerikai történész, a Massachusetts Institute of Technology professor emeritusa legújabb könyvében az 1945 utáni amerikai birodalomépítést értékeli Henry Luce 1941-ben megjelent – s fentebb bemutatott – cikkének tükrében. Itt a kilenc fejezetből álló kötet néhány érdekes gondolatát szemléljük.

kintsük a hagyományos fegyverzet részének és ne használjuk fel azokat [...] Ugyanakkor a nukleáris megtorlástól való félelem felelőtlen szintre juttatta a szovjet–amerikai fegyverkezési versenyt a háború utáni évtize-

dek során.” Ez együtt járt egyfajta morális felelősségvállalással is, ami végül az érdemi fegyverzetkorlátozási és leszerelési tárgyalásokhoz vezetett. „Az alapján azonban, amit ma különböző forrásokból tudunk, az

atomháború elkerülésében komoly szerepe volt a jó szerencsének és a véletlennek is.”

„A koreai és a vietnámi háború, valamint a szovjetek afganisztáni inváziója többé-kevésbé »proxy háborúk« voltak. Ezekben a kommunizmus és a kommunizmusellenesség ideológiai csaptak össze, de egyben helyi polgárháborús konfliktusok is voltak, külföldi beavatkozással terhelve.”

„A *Correlates of War* [Háborús összefüggések] nevű projekt a legalább ezer halottal járó formális fegyveres konfliktusokat vizsgálja az 1816 óta eltelt időszakban. A COW szerint 1945 és

(1921) azonban rövidre zárta ezt a kérdéskört, és csak az amerikai-szovjet konfliktus újabb, 1947 utáni kiéleződése kapcsán került ismét terítékre.

Az amerikai külpolitikában a két háború közti időszakot az elzárkózás korának szokás nevezni, mert az Egyesült Államok nem vett részt az európai politikai diplomácia alakításában, bár számos gazdasági kérdés (pl. a német jóvátétel ügye) megoldásában aktív szerepet játszott. Ezt a wilsoni elvekkel szemben megfogalmazott katonai-politikai elzárkózást az amerikai törvényhozás számos semlegességi törvénnyel is megerősítette 1935–39 között. Az 1918 és 1921 közti időszakot egyes történészek (pl. Davis és Traini) az „első hidegháborúnak” nevezik, az újbalos történetírás első amerikai generációja pedig a párizsi békekonferenciához köti a „feltartóztatás” doktrínájának megjelenését (Arno Mayer, N. Gordon Levin).

Luce és Roosevelt kapcsán már láthattuk, hogy a hadba lépés a wilsoni küldetésűdát feltámasztására tett kísérlet volt, de a Fehér Ház nyilvánvalóan nem akart másodszor is belelépni ugyanabba a folyóba, sem belpolitikai, sem külpolitikai téren. Ráadásul Roosevelttel 1945 áprilisában, még a háború befejezése előtt meghalt, így nem tudta végigvinni diplomáciai elképzeléseit. Az, hogy a roosevelti örökségből mi marad fenn és mi nem, már a következő elnök, Harry S. Truman kompetenciájába tartozott.

A trumani külpolitikát számos okból tekinthetjük paradigmaváltásnak. Az 1945 májusában még működő szövetségi rendszer három éven belül

nemcsak felbomlott, hanem csaknem fegyveres konfliktus alakult ki két korábbi szövetséges (az USA és a Szovjetunió) között, a legyőzött ellenfél (Németország) kapcsán, a berlini léghíd miatt. A Truman-doktrína és a Marshall-terv a retorikai-gazdasági alapot, a fentebb bemutatott kormányzati átalakítás pedig az intézményes kereteket teremtette meg ahhoz, hogy az Egyesült Államok feladja az Európával (és így a globális nagypolitikával) szembeni elzárkózás Washingtonig visszavezethető politikai hagyományát. Ezt az új, békeidőben is aktív szerepvállalást nemzetközi katonai védelmi szerződések (NATO, ANZUS, SEATO, OAS, stb.) egészítették ki. A kérdés csak az, hogy az új paradigma a hidegháború vagy az amerikai birodalomépítés kezdete-e.

Kennedy és Hruscsov bécsi csúcstalálkozásán (1961. június) tovább romlott az amerikai-szovjet viszony. Egy évvel korábban történt az U-2-es incidens és két hónappal korábban a sikertelen amerikai akció a Disznó-öbölben.

A kubai rakétaválság, majd Kennedy meggyilkolása miatt újabb csúcstalálkozót egészen 1967-ig nem rendeztek.

A következő paradigmaváltás 1957 és 1959 közé esik és inkább katonai, mint diplomáciai természetű. Az Eisenhoweri predelegáció dokumentálása alapjaiban rázta meg a hidegháborúról alkotott képünket, hiszen a korszak egyik legismertebb ikonja a diplomatatáska piros gombbal. A publikus narratíva szerint az elnök ezzel indíthatta

2007 között 242 háború folyt, és »a második világháború vége óta szinte minden évtizedben legalább 2 millióan estek el a harcmezőkön világszerte«. A svédországi Uppsala Conflict Data Program [uppsalai konfliktus-adatbázis] 254 fegyveres konfliktust és 114 háborút számlál 1946 és 2013 között. Ezek közül 110 fegyveres konfliktus és 67 háború folyt 1989 előtt, és 144, illetve 47 utána. Néhány kivételtől eltekintve az Egyesült Államoknak nem vagy alig volt befolyása ezekre a konfliktusokra, de néhány esetben kiemelten fontos szerepet játszott. 1946 és az ezredforduló között Koreán

és Vietnámon túl az amerikai hadsereg mintegy tucatnyi, háborúként definiált fegyveres konfliktusban vett részt egyedül vagy koalícióban. Ezek közül hét a hidegháború idején történt, hat pedig 1990 óta.

„Az Egyesült Államok nyílt és fedett beavatkozásainak hosszú és általában szégyenteljesnek mondható története Dél- és Közép-Amerikában a huszadik század elejére nyúlik vissza. [...] A hidegháború idején a beavatkozások többsége fedett volt, s legalább annyira szisztematikus és könyörtelen, mint korábban.” Az ismert latin-amerikanista John Coatsworth szerint 1948 és

1990 között „az amerikai kormányzat legalább 24 kormány megbuktatásában vett részt Latin-Amerikában. Négy esetben direkt katonai beavatkozást hajtott végre, három alkalommal pedig a CIA robbantott ki forradalmat és hajtott végre politikai gyilkosságot. További 17 esetben indirekt módszerekkel vette rá a helyi katonai és politika eliteket, hogy katonai puccsal buktassanak kormányt.”

„Az 1990-es években az »új világrend« amerikai paradigmáját egymást részben fedő katonapolitikai kezdeményezések alkalmazásával valósították meg a gyakorlatban. S bár mind-

egyiknek volt 1990 előtti előzménye, a hidegháborúban és az első öbölháborúban aratott kettős győzelem új szintre emelte ezeket.” Dower kettőt említ: a mozaikszóvá is tett RMA-t (Revolutions in Military Affairs: forradalmak a hadügyi politikában) és az amerikai küldetés újradefiniálását, például a Közel-Keleten. Az új korszak meghatározó eleme az információs hadviselés („digitized battlespace”), de a Szovjetunió összeomlása egy olyan, ellentmondásokkal terhelt és veszélyes világot teremtett, melyben „a hagyományos szövetségi rendszerekkel párhuzamosan vagy azok helyett meg-

Truman-doktrína	1947. március	a kommunista terjeszkedéssel szembeni gazdasági és (szükség esetén) katonai fellépés meghirdetése (a „dió másik fele” a Marshall-terv volt)
Eisenhower-doktrína	1957. január	a Közel-Keleten amerikai segítséget lehet kérni a Szovjetunió ellen
Kennedy-doktrína	1961. január	a kommunizmus visszaszorítása Latin-Amerikában bármi áron („pay any price, bear any burden”)
Johnson-doktrína	1965. május	Latin-Amerikában a választás nem belügy, ha kommunista kormányt eredményez
Nixon-doktrína	1969. július	Az USA fizet, a helyiek harcolnak a kommunisták ellen
Ford (Sonnenfeldt)-doktrína	1976. január	a szovjet tábort szerves, megbonthatatlan egységnek tekintik (a doktrína létezését többen is vitatják/vitatjuk)
Carter-doktrína	1980. január	az USA erőszakot is alkalmaz érdekei védelmében a Perzsa-öbölben
Reagan-doktrína	1985. február	az USA támogatja a szabadságukért harcolókat (de különbséget tesz az autokrata és a totalitárius rendszerek között)

el az atomháborút, és ezt csak ő tehetné volna meg. A kubai rakétaválság során ez a – szovjetek által is alkalmazott, új – politika majdnem véletlenszerű atomháborúhoz vezetett.

Komoly érvek szólnak amellett, hogy a Nixon-korszakot is paradigmaváltásnak tekintsük. A korábban harcos antikommunista politikai elnökként az enyhülés és az „árukapcsolás”, azaz a diplomácia mellett tette le a voksát. A jobboldalissággal aligha vádolható Lloyd C. Gardner egyenesen „nagy nixon hátraarcnak” nevezte (1973) az első ciklust. A „fellázítást” váltó „differenciálás” szintén látványos változásnak tűnt, bár mindkét politika a szovjet blokk – nagyrészt vélt, de részben valóban létező – egységének megbontását célozta. A kétpólusú világ toposzát a Fehér Ház retorikájában felváltotta az ötpólusú világ képe, és a „*mi fizetünk, de ti harcoltok a kommunisták ellen*” (a Nixon-doktrína) is ellenében állt a demokrata párti elődök

(Kennedy és Johnson) vietnámi háborús eskalációjával.

Bár ez a nixononi vonal továbbra is hidegháborús és feltartóztatási politika volt, mégis annak költségvetés-változata. A paradigmaváltás értékelés mellett szól az elnök kínai látogatása is, hiszen az Egyesült Államok csak 1979. január 1-jével ismerte el hivatalosan a Kínai Népköztársaságot. Az enyhülési folyamat csúcspontja a Helsinki megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmánya (1975), szimbolikus eseménye pedig az Apollo–Szojuz közös űrrepülés (1976) volt.

Három évvel később, 1979-ben ennek már nyoma sem látszott. Iránban győzött az iszlám forradalom, és megbuktatták az Amerika-barát sahot, Reza Pahlavit. A Khomeini ajatollah vezetése alatt álló forradalmi erők elfoglalták a teheráni amerikai nagykövetséget, és túszoikat ejtették. Az amerikai katonai mentőakció kudarcba fulladt,

Cyrus Vance külügyminiszter pedig lemondott. Karácsonykor a Szovjetunió megtámadta Afganisztánt. Az Egyesült Államok közel-keleti birodalma lángokban állt, s a szovjetek 1945 óta első ízben átlépték a második világháborút lezáró fegyverszüneti határokat. (Ugyanezt az amerikai csapatok már a koreai háború során megtették.)

Az 1980-ban meghirdetett Carter-doktrína világossá tette, hogy az Egyesült Államok akár katonai erővel is hajlandó megvédeni érdekei a közel-keleti régióban. Megindult a harmadik generációs atomfegyverek (a neutronbomba) integrálása az amerikai haderőkbe, Carter felmondta a SALT-II megállapodást, és az Egyesült Államok bejelentette a moszkvai olimpia bojkottját. Ezzel kezdetét vette a „második hidegháború”, amit magyarul „kis hidegháború”-nak is nevezünk.

Ez az újra kiéleződő amerikai–szovjet konfliktus azonban nem Carter, hanem Reagan elnöksége idején hozta el a

► jelennek a helyi koalíciók”. A publikus diplomácia „béke és biztonság” narratívájával párhuzamosan megjelentek pesszimista hangok is: „Egyes stratégiai és geopolitikai szakértők szerint a hidegháborús bipolaritás és világos ideológiai szembenállás vége nem békét és biztonságot, hanem a káosz, sőt az anarchia szélén tántorgó új világot teremtett.” Ide sorolja például Huntington elméletét a „civilizációk összecsapásáról”.

9/11 kapcsán hasonlóan kritikus hangnemben tárgyalja és elemzi a Bush-doktrínát és a há-

ború új formáját, a terrorizmus elleni globális háborút (GWOT: global war on terror). Ezt követi egy hasonlóan érdekes fejezet „az instabilitás íveiről”. Dower szerint egy 2004-es hírszerzési jelentés jól példázza az új narratíva széles panorámáját. „Egy új instabilitási ív jelent meg a világban, mely az egyenlítői Afrikától Észak-Afrikán át a Közel-Kelet, a Balkán, a Kaukázus, valamint Dél- és Közép-Ázsia érintésével Délkelet-Ázsia egyes pontjaira ér el.” Pozitív hatásai mellett a globalizáció termékeny talaja lett az új ellenállási mozgalmaknak

is (ezek között említi az iszlám terrorizmust). Ezek az új információtechnológiákat felhasználva hirdetik céljaikat, de decentralizált módon operálnak világszerte.

„A szeptember 11-ét követő, látványos amerikai háborúk, megszállások és katonai beavatkozások erre a folyamatosan terjeszkedni látszó instabilitási ívre adott válaszok voltak. Kevésbé látványos válasz volt ugyanerre a »nem hagyományos hadviselés«-ben jártas amerikai katonai alakulatok titkos akcióinak sorozata. 2009. január végén, Bush

második elnöki ciklusának lejártakor ezek a különleges elitalkulatok legalább 60 országban voltak bevetésen.” Ez a politika Obama második elnöki ciklusára már „globális instabilitást” teremtett. Ennek keretében pedig megnőtt a direkt nagyhatalmi konfliktusok (Oroszországgal és Kínával) kibukkanásának veszélye.

A zárófejezetben Dower képzeltben szembesíti az 1941-es Luce-t az elmúlt 75 év fejleményeivel, és arra a következtetésre jut, hogy a huszadik század derekának ikonikus média-

következő s egyben utolsó hidegháborús paradigmaváltást az amerikai külpolitikában. Az új, republikánus többségi hullámot („konzervatív forradalom”) sikerrel meglóvagaló elnök első körben az iráni túsdráma lezárására összpontosított. 1982 novemberében azután meghalt Brezsnyev, és a szovjet

örökösödési konfliktus új lehetőségeket nyitott meg a Fehér Ház előtt.

Reagan egyszerre követte a tárgyalások és a másik fél gazdasági kimerítését célzó fegyverkezési verseny politikáját, miközben a tálibok nyílt támogatásával tovább gyengítette a szovjet haderő-kapacitást. Ugyanakkor Reagan-

1973 júniusában Brezsnyev viszonzta Nixon elnök egy évvel korábbi moszkvai látogatását.

A washingtoni csúcstalálkozón a SALT-II megállapodás és a szovjeteknek megadandó legnagyobb kereskedelmi kedvezmény volt napirenden, de egyik ügyben sem léptek előre.

mogulja el tudná fogadni a mai helyzetet: „Egyfajta igazi amerikai internacionalizmus jellemzi ma a világot”, bár vannak ez ellen ható erők is. A Luce által nagyra tartott amerikai értékek (a demokrácia, a törvény előtti egyenlőség és az esélyegyenlőség) ma már világszerte elfogadottak, „pedig 1941-ben még nem volt ez így”.

Luce örömmel üdvözlé a fogyasztói társadalom fokozatos térnyerését és a Szovjetunió összeomlását is, bár Kína felemelkedése kapcsán aligha örülne annak, hogy az ország,

amelyben született, ma még mindig ateista-kommunista vezetés alatt áll. Az „amerikai kivételesség toposzát vallásos hévvel hirdető” Luce könnyen tudna azonosulni napjaink hasonló alapokra épülő politikai narratívájával. Ugyanakkor az 1967-ben elhunyt Luce „nehezen tudná elképzelni a vietnámi vereség megalázó voltát” vagy azt, hogy „az egyes államokhoz nem köthető erőszakról és terrorizmustól való félelem a mindennapi amerikai élet, sőt Amerika évszázadának sarokkövévé vált”.

Nehéz volna megmondani, hogyan reagálna a „világ csendőre” elvet elvető Luce a CIA 1947 utáni tevékenységére, az amerikai katonai kiadások mértékére vagy a „nemzetbiztonsági állam” kiépülésére és a sokat vitatott PATRIOT ACT-re (2001). Ugyanakkor „nem nehéz elképzelni, hogy Luce milyen döbbenet és zavarral figyelné a 21. század káoszát, mely annyira más, mint a nemzetek és ideológiák titáni összecsapása volt 1941-ben, amikor optimista hangvételű cikkét megírta”. S bár a véget nem érő iraki és afganisz-

táni háborúkat aligha támogatná, ő maga mutatna rá arra, hogy a konfliktusnak helyi gyökerei is vannak. „Nincs okunk azt hinni, hogy Luce hite megfogadja abban, hogy Amerika a világ utolsó igazi reménye, még akkor sem, ha látná is ezt a rengeteg erőszakot és szenvedést és ezek véres előzményeit 1945 óta. Könnyű elképzelni őt, amint csatlakozik azokhoz a távolságtartó elemzőkhöz, akik szerint ezt az erőszakot – főleg a második világháború és azt megelőző korszakok borzalmaival összevetve – sikerrel megfékeztek.”

doktrínaként azonosított programjával – a szabadságharcosok támogatása, de csak a kommunizmussal szemben – destabilizálta Közép-Amerikát, és hozzájárult ahhoz, amit Walter LaFeber amerikai történész „elkerülhetetlen forradalmak” sorának nevezett. Reagan második ciklusa során, Gorbacsovval karöltve, tárgyalásos úton lezárta a legfontosabb vitás kérdéseket. Az már személyes pechje, hogy a hidegháborút végleg lezáró „csodák éve” (1989) már utódja, id. George Bush elnöksége idejére esett.

1989 és 1991 között a hidegháború ugyan véget ért, de az azzal egy időben kezdődött amerikai birodalomépítés nem. A jó és a rossz roppant kényelmes retorikai kettősségéből kilépő Amerika látható, könnyen azonosítható – és démonizálható – ellenség nélkül maradt. Fukuyama egyenesen „a történelem végéről” érkezett, mint kiderült, némileg elhamarkodottan. A második világháború befejezése óta eltelt háromnegyed évszázad eddigi utolsó amerikai diplomáciai és katonapolitikai paradigmaváltását természetesen

tesen a 2001. szeptember 11-i terroristámadások váltották ki. Ekkor hirdette meg ifj. George Bush elnök a „megelőző csapás” doktrínáját és a háború teljesen új formáját, a nemzetközi terrorizmus elleni globális harcot (GWOT: Global War on Terror).

Az 1945 utáni időszakban tehát nyolc hidegháborús elnöki doktrínát jegyzünk, és 1989 óta további ötöt. Diplomáciai és katonai-politikai téren öt, a hidegháborúhoz köthető paradigmaváltást látunk, és egyet a 21. század legelején. A történetből viszont még mindig hiányzik „a hidegháború legforróbb pillanata”, a kubai rakétaválság és Vietnám, „Amerika első elvesztett háborúja”. Ez arra utal, hogy egyes esetekben elmaradt a paradigmaváltás, bár egy-egy drámai esemény(sor) arra alapot adott volna.

ELMARADT PARADIGMAVÁLTÁSOK

A hidegháború során legalább három olyan esemény volt, amelynek – történelmi súlya okán – paradigmaváltást kellett volna kiváltania az amerikai külpolitikában, de erre nem került sor:

Az első ilyen esemény a kubai rakétaválság volt. „A hidegháború legforróbb pillanatában” a világ valóban több ízben a véletlenszerű atomháború szélére sodródott, és – az amerikai győzelmi narratívával ellentétben – nem diplomáciai bravúr, hanem a vakszerencse mentette meg a bolygót. Ezért az események után vagy a konfliktus további éleződésének, vagy valamiféle enyhülésnek kellett volna következnie. Az enyhülési folyamatot azonban hagyományosan a Nixon-korszakhoz, újabban (pl. Békés Csaba) már az 1950-es évek második feléhez kötik. A paradigmaváltás elmaradásának okairól csak spekulálhatunk: ebben szerepet játszhatott Kennedy elnök meggyilkol-

← A Watergate-botrány miatt lemondott Nixon Ford elnök váltotta, és 1974 novemberében már ő tárgyalt Brezsnyevvel a SALT-II megállapodás alapjairól Vlagyivosztokban. (fent)

← Carter és Brezsnyev Bécsben írta alá a SALT-II megállapodást 1979 júniusában. A szovjetek afganisztáni invázióját követően azonban Carter arra kérte az amerikai törvényhozás felsőházát, hogy ne ratifikálja a megállapodást. (lent)

lása éppúgy, mint az a tény, hogy a váltság főszereplőinek fogalmuk sem volt arról, hogy mennyire közel jártunk valójában egy nukleáris armageddonhoz.

A második elmaradt paradigmaváltásnak logikusan a vietnámi vereség után kellett volna megtörténnie. Végül is ez volt az Egyesült Államok első elvesztett háborúja, 1977–78 között pedig megbukott a dominóelv is, hiszen Vietnám után nem „újabb dominók dőltek el”, hanem kommunista országok háborúztak egymással. Előbb Vietnám támadta meg Kambodzsát, majd Kína Vietnámot. Akár 1973-at, akár 1975-öt tekintjük a háború végének, az enyhülési folyamatot ez nem zavarta meg. Johnson és Nixon terve sikerült: egyikük sem úgy vonult be a történelembe, mint „az első elnök, aki elveszített egy háborút”. Ezt a kétes dicsőséget Gerald Ford örökölte meg Nixontól a Watergate-botrány után. Vietnám azóta referenciapont: ha az Egyesült Államok olyan háborúba kezd, amelyet nem tud egy-két hónapon belül lezárni, a sajtó „újabb Vietnám-ról” kezd kommunikálni. Vietnám ma,

2019-ben is klasszikus feldolgozatlan trauma.

A harmadik elmaradt paradigmaváltás a leglátványosabb: 1989 és 1991 között az Egyesült Államok vitathatatlanul megnyerte a hidegháborút, hiszen a Szovjetunió és annak katonai szövetsége, a Varsói Szerződés is megszűnt. Az addig közös szálon futó hidegháborús szerepvállalás és az amerikai birodalomépítés ezen a ponton végleg elvált egymástól. A „jó és a rossz harcában” elfoglalt „pozitív hős” szerep egyik napról a másikra szertefoszlott. Azóta az is kiderült, hogy Washington 1989-ben a kommunista rendszerek fennmaradását sokkal inkább támogatta volna, mint a „csodák éve” által esetleg felszínre hozott „politikai káoszt” (erről lásd Borhi László kutatásait).

Francis Fukuyama a történelem végéről, Samuel Huntington új civilizációs törésvonalokról, John Lukács pedig az új barbarizmus eljövételéről értekezett. Az amerikai birodalom új kihívója (az iszlám terrorizmus) már a hetvenes évek vége (1979) óta aktív volt, de csak 9/11 váltott ki valós ame-

Az Egyesült Államok csak 1979. január 1-jével vette fel a hivatalos diplomáciai kapcsolatokat az 1949-ben létrejött Kínai Népköztársasággal.

Ezt követően, január végén Teng Hsziao-ping kínai miniszterelnök-helyettes hivatalos látogatásra utazott Washingtonba, ahol Carter elnökkel tárgyalt.

rikai paradigmaváltást. Az Egyesült Államok visszatért Luce eredeti dilemmájához: Washington (az elnök pártállásától függetlenül) azon töri a fejét, hogyan teremtse meg önmaga számára a fejlődéséhez szükséges kedvező környezetet anélkül, hogy a világ csendőre legyen, miközben hegemon pozícióban van a világpolitikában.

ELLENTMONDÁSOK

A fenti elemzésből kiderül, hogy bár az 1945 utáni nemzetközi kapcsolatok fordulópontjait ismerjük, sem az elnöki doktrínák, sem a feltartóztatási stratégiák nem adnak megnyugtató vá-

Id. George Bush megválasztása után, de még beiktatása előtt, 1988 decemberében újabb amerikai-szovjet csúcstalálkozót rendeztek, ezúttal New Yorkban. Gorbacsovnak idő előtt haza kellett utaznia az örményországi földrengés miatt, így komolyabb tárgyalásokra nem került sor.

laszt számos kérdésre, többek között a hidegháború és a birodalomépítés kapcsolatára vagy az elmaradt külpolitikai paradigmaváltások miattjeire. Egy birodalom általában nem szereti, ha birodalomnak nevezik, ezért nehéz érdemi diskurzust folytatni az Egyesült Államok vitathatatlanul pozitív hidegháborús szerepe és az ezzel időben egybeeső birodalomépítés sötét foltjai közti ellentmondásokról.

Ez a közép-európai térségre hatványozottan igaz. Egyfelől ha Washington nem nyeri meg a hidegháborút, ma nem folytathatnánk szabad diskurzust az 1945 óta eltelt időszakról, nem lehetnénk az Európai Unió – és főleg nem a NATO – tagjai, és nem lennének szabad választások sem a régióban. Másfelől ennek a sikeres birodalomépítésnek az árát – Jalta, majd az azt követő, 40 éves szovjet gyarmati státusz – térségünk valós politikai súlyánál jóval nagyobb arányban fizette meg: gondoljunk csak 1956-ban a magyarok és a lengyelek, 1968-ban a csehek és a szlovákok, 1981-ben ismét a lengyelek, 1991 után pedig a volt Jugoszlávia örökösödési háborújának katonai és civil áldozataira. Ebben az amerikai történetírói kontextusban Közép-Európa legjobb esetben is csak mellékszál s nem a történet szerves része – ugyanúgy, mint 1919–20-ban a Párizs környéki békék (Trianon) kapcsán.

A hidegháborús történetírásban a tényfeltáró munkát fokozatosan – de még jóval annak megnyugtató befejezése előtt – váltotta fel az értelmezési keretek átalakítása. Bevallottan ez a cikk is ebbe a trendbe illeszkedik. Bár feltáratlan téma bőséggel akad még (lásd Borvendég Zsuzsa izgalmas kutatásait a gazdasági kémkedésről), a diskurzust amerikaiak írják saját maguk számára, s teszik ezt anyanyelvükön, angolul. Amit a hidegháborúról tudunk, azt elsősorban amerikai forrásokból tudjuk. A volt szovjet levéltárakban ma sem lehet szabadon kutatni, és a nyelvi korlátok is akadályozzák a jobb megértést. Az egyetlen érdemi nemzetközi együttműködési programot a washingtoni

Cold War International History Project menedzseli, amely hírlevelében (CWIHP Bulletin) a világ minden országából közöl releváns forrásokat, természetesen angol fordításban. Ez a féloldalasság azonban a történelmi múlt minél alaposabb feltárása és értelmezése ellen hat.

ÖSSZEGZÉS

A hidegháború megnyerése Luce 1941-es téziséét látszott igazolni az amerikai történetírás teljes palettáján. 1989-ben a korábban már több ízben említett Walter LaFeber, az újbalos történetírás ikonikus alakja „Amerika koráról” (*The American Age*), 1994-ben pedig Tony Smith Amerika sikerrel teljesített „küldetéséről” (*America’s Mission*) értekezett. 2001-ben a (neo)konzervatív ikonnak számító Walter Russell Mead *Különleges küldetés (Special Providence)* címmel írt könyvet a témában. Az egyetlen disszonáns hang az angol Paul Kennedyé volt, aki már 1987-ben a nagyhatalmak felemelkedéséről és szükségyszerűen bekövetkező bukásáról írt, bár egyelőre csak a Szovjetunió kapcsán lett igaza.

A birodalmi narratíva hiányát elsőként Amy Kaplan (Duke University) kérte számon az amerikai történészen 1993-ban, de csak 9/11 hozta el a hidegháborús sikernarratívák és a birodalomépítés árnyoldalainak különválasztását. A kivételesség megkérdőjelezése Kaplan cikkét követően az ún. „új amerikanisták” mesternarratívájává vált. 2008-ban Joan Hoff (aki LaFeberszintű újbalos ikon) „fausti alkuk sora-ként” írta le az amerikai külpolitikát Wilsontól az ifj. Bush elnökig (*A Faustian Foreign Policy*), Paul Hollander pedig elkeseredetten jegyezte meg 2004-ben, hogy a 21. század egyetlen globális ideológiája az Amerika-ellenesség (*Understanding Anti-Americanism*). John W. Dower, az MIT nyugalmazott professzora 2017-ben tekintett vissza „Amerika erőszakos évszázadára” (*The Violent American Century*). *A Háború és terror a második világháború óta* alcímet viselő kötet utolsó fejezetében a Pulitzer-díjas történész az 1941-es Henry Luce-t szembesítette a birodalomépítés 75 évének eredményeivel és kudarcaival.

A második világháború után a hidegháború és az amerikai birodalom-

A máltai csúcstalálkozón (1989. december) Bush elnök és Gorbacsov állítólag megegyezett egymással a hidegháború befejezéséről.

Ekkor már megbuktak a kommunista rendszerek Európában, és leomlott a berlini fal is.

építés egészen 1989–90-ig egybeesett. Ezt tekinthetjük kegyelmi állapotnak is, hiszen a birodalomépítés árnyoldalait elfedte az Egyesült Államok hidegháborúban betöltött, vitathatatlanul pozitív szerepe. Ez a kegyelmi állapot szűnt meg 1991-ben a Szovjetunió összeomlásával. Így nemcsak a Varsói Szerződés (és ezzel együtt a katonai fenyegetettség) tűnt el egyik napról a másikra, hanem a legfőbb ellenség is. Ebben az új kontextusban folyt tovább az amerikai birodalomépítés, de ekkor már az 1947 és 1989 közti retorikai „védőernyő” nélkül: a sikertelen katonai akciók (pl. GWOT) kapcsán már nem lehet többé arra hivatkozni, hogy „de legalább jót akartunk”. Ennek a leplezetlen, nyílt birodalomépítésnek a felismerése kényszerítette rá az amerikai történétírókat, hogy a hidegháborút is átértékeljék. ♦